

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában

*Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1960-as évek**

A *Catastrum* múlt évi negyedik számában volt olvasható a Földrajzinév-bizottság megalakulásáig vezető hazai és nemzetközi előzmények története.¹ Jelen tanulmányban – amely alapvetően a Földrajzinév-bizottság jegyzőkönyveire és üléseinek dokumentációjára támaszkodik – a működés első, az 1960-as éveket felölelő szakaszáról lesz szó, a feladatkör kialakulásáról és néhány alapvető dokumentum megszületésének körülményeiről.

A Földrajzinév-bizottság hatásköre

Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) 111/1963. (T.9.) számú utasítása szerint a Földrajzinév-bizottság (FNB) „*feladata – a magyar államigazgatási helynevek kivételével – minden hazai és külföldi névre vonatkozóan, a helynevek megállapításával, helyes és egységes írásmódjának kialakításával, a külföldi (nem latin betűt használó országok) földrajzi nevek átírásának szabályozásával, a földrajzi nevek területi kiterjedésének elhatárolásával stb. kapcsolatos javaslatok, vélemények adása. Szakvéleménye kialakításánál tekintetbe veszi a mai földrajzi neveknek a történeti forrásokban fennmaradt formáit*”.

Mind a feladatkör meghatározása, mind a bizottságba bevont intézmények (l. a következő fejezetet) jelzik számunkra, hogy a földmérési és térképészeti ágazat szakterületén lényegesen túlterpeszkedő testület állt fel. Az eredeti célkitűzések szerint ugyanis egy országos, a földrajzi nevekben érdekelt ágazatok teljességére hatáskörrel bíró bizottság felállítását indítványozták a Minisztertanácsnak, és az alapítást is

magasabb jogszabály, minisztertanácsi rendelet formájában képzelték el. Az ún. államigazgatási helyneveket azonban a Minisztertanács nem kívánta a kezdeményező szerv dominálta bizottság kezébe adni, és ezek ügyeire külön szakterületi bizottság felállítását határozta el (ez a bizottság a későbbiekben sem jött létre), minden más vonatkozásban azonban kijelölték az utasítás.² Nyilván egy ÁFTH-utasítás nem köt meg jogilag egyetlen ágazaton kívüli szereplőt sem, azonban egy országos hatáskörű szervezet gyakorlatát meghatározó dokumentumról van szó, a földrajzi nevek tekintetében az egyetlenről, és mivel a polgári térképészeti ágazatban az ÁFTH alá tartozó vállalatok monopóliumhelyzetet élveztek az akkori rendszerben, az írott névalakok normatív szabályozása és a mintául szolgáló termékek kiadása egy szervezetben összpontosult.

Azt már csak az ügyrendben fogalmazták meg, hogy az ÁFTH elnöke „*a honvédelmi miniszterrel, valamint az e kérdésben érdekelt minisztériumokkal és országos hatáskörű szervezetekkel*” létesítette a bizottságot, ennek közigazgatásilag értelmezhető nyomai nincsenek. Az ügyrendet a bizottság saját hatáskörében határozhatta meg, ennek lényeges pontjai, hogy távlati és éves munkaterv alapján működik (én ezt úgy értelmezem, hogy saját felelősségi körében feladatokat fogalmazhat meg magának, és nem csak az ad hoc eléje terjesztett kérdésekkel, javaslatokkal foglalkozik), a határozathozatal viszont az ÁFTH elnökének jogosultsága maradt. Hogy mi az az „államigazgatási helynév” kategória, arra nem fogalmi, csak praktikus meghatározás található: „*az igaz-*

* Ezúton is köszönöm Gercsák Gábor, Pokoly Béla és Sasi Attila értékes tanácsait és irodalmi ajánlásait.

1 MIKESY GÁBOR: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből. *Catastrum*, 7. (2020) 4:47–56.

2 FNB 1. ülésének jegyzőkönyve. Kézirat. Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. (= LTK)

gatási nevek csoportján belül azok a magyarországi nevek, amelyek államigazgatási hatáskörbe tartoznak” és „a mindenkor hivatalos helységnévtár (Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország helységnévtára) tartalmazza”.³ Ezek szerint a földrajzi nevek egyik legfontosabb, legtöbb kulturális értékkel bíró és egyéni identitásokat is meghatározó kategóriájaként a helységnevek a magyar szabályozás szerint nem kerültek az akkor működő egyetlen szakértői testület hatáskörébe.

A Földrajzinév-bizottság tagsága

Az utasítás 17 intézményt nevesít mint állandó tagot delegáló szervezetet, azzal a rugalmas kitételrel, hogy „az ÁFTH elnöke által még szükség szerint felkért egyéb szervek és intézmények” is delegálhatnak tagokat, továbbá az elnök által esetenként felkért szakértők is részt vehetnek az FNB munkájában. A nevesített intézmények a következők voltak (zárójelben a képviselőket ellátó személyek közül azok, akik legalább két ülésen részt vettek 1970-ig):

- a Minisztertanács Titkársága Tanácsszervek Osztálya (Lukácsy Róbert);
- Honvédelmi Minisztérium (Mélykúti Mihály, Papp Lajos);
- Építésügyi Minisztérium (Bakos László);
- Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (Előd Károly);
- a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (Bélay Vilmos);
- Magyar Országos Levéltár (Ila Bálint, Maksay Ferenc);
- Központi Statisztikai Hivatal (Fórizs Margit);
- a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztálya; Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya; Elnökségi Helyesírási Bizottsága (Fábián Pál, Szathmári István); Magyar Nyelvészeti Munkabizottsága;
- a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtu-

- dományi Intézete (Deme László, Fodor István, Tompa József, Végh József);
- Országos Vízügyi Főigazgatóság (Domokos Róbert);
- Magyar Távírási Iroda (Barabás Miklós, Pataki Béla – Magyar Rádió);
- Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (Bene András, Bereczky Ödön, Csáti Ernő, Magyar Attila, Radó Sándor);
- az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Kartográfiai Vállalata (Földi Ervin, ifj. Hőnyi Ede, Márkus Imre, Sasvári Edgár).

A delegáltak számáról, a megbízás és a helyettesítés rendjéről nincs szó, mindenesetre egyes intézmények (pl. maga az ÁFTH, illetve a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete, MNTI) gyakran több tagot küldtek az ülésekre. A tagok fluktuációja néhány kivételtől eltekintve formális intézkedések nélkül következett be, például az Országos Levéltár részéről már a második üléstől kezdve hosszú időn át Ila Bálint képviselte a szakterületet. A Honvédelmi Minisztérium delegáltja mindig az MNTI (és más nevű utódszervezetei) részéről érkezett. Nincs az utasításban megnevezve, mégis az első ülésektől kezdve részt vett a bizottság munkájában az Országos Pedagógiai Intézet (Ákos István) és az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet (kezdetben Kutatócsoport) képviselője (Marosi Sándor), a geográfus Tóth Aurél 1967-től kapcsolódott be, míg az MTA II. Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztálya nem jelölt tagot a testületbe.⁴ Egy

■ Földi Ervin (családi fényképgyűjteményből)

3 A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Bp., 1965. A címlapon kvázi szerzőként „Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal mellett működő Földrajzinév-bizottság” van feltüntetve; kidolgozta és összeállította Fábián Pál, Földi Ervin, ifj. Hőnyi Ede. Bevett rövidítése: FÖNMÍSz.

4 További tucatnyi személy egyszer-egyszer szerepel a jegyzőkönyvekben.

1972-ből származó lista 21 tagot, illetve intézményt sorol fel, a fentiekén kívül a Geodéziai és Kartográfiai Egyesületet (Takács József tag korábban intézményi háttér nélkül vett részt a munkákban), illetve az ÁFTH átszervezése során alakult intézményeket, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) szervezetébe olvadt, új nevén Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (OFTH) három részlegét, továbbá a Földmérési Intézetet. A levéltári vonal ekkor már csak egy képviselővel volt jelen.

Korszakunk egészében Radó Sándor töltötte be a bizottság elnöki posztját és Földi Ervin látta el a titkári teendőket (1978-ig). Radó Sándor ambiciózusan és nagy érdeklődéssel vezette a bizottságot, szakmai és politikai tekintélye kellett ahhoz, hogy annak működési keretei és hatékony munkarendje kialakuljon, magát azonban a magyar névhasználat problematikájába kevésbé ásta be, csak az elnöki teendők jó ellátásának szintjéig tájékozódott, leginkább a külföldi nevek dolgaiban volt járatos.⁵ A bizottság valódi motorja szakmai tekintetben Földi Ervin volt a kezdetektől, nem volt olyan ülés, amelyet ne az ő előkészítésével hívtak volna össze, és amelynek tárgyalási anyagait legalább részben ne az ő megfogalmazásában vagy szerkesztésében terjesztettek volna a bizottság elé. Részt vett a bizottság feladatkörében zajló valamennyi anyaggyűjtési és térképezési feladatban, és – bár térképészti vonalról indult – néhány év alatt egyes nyelvészeti kérdésekben is szaktekintéllyé képezte magát. Ez az írás sem készülhetett volna el Földi Ervin precíz dokumentációja nélkül. Kiemelkedő szerepet vitt a bizottságban Takács József, aki már a 20-as évektől kartográfiai és ezen belül alapvetően névírási szaktekintélynek számított, és amellett, hogy a névírás problematikájának átlátásával a bizottság által tárgyalt témák egész sorát határozta meg, rendkívül odaadóan kivette a részét az anyaggyűjtési, szerkesztési stb. operatív feladatokból is. Hönyi Edének nemcsak a helyesírási szabályzat témakörében (az anyag-

■ Hönyi Ede (családi fényképgyűjteményből)

gyűjtéstől a kodifikálásig) volt jelentős szerepe, hanem az FNB elveinek és határozatainak érvényesítésében, a Kartográfiai Vállalat névírási gyakorlatának ellenőrzésében is.

A Földrajzinév-bizottság feladatai és alapelvei

A bizottság erős lendülettel kezdte meg munkáját. Az első 10 hónapban, 1964 márciusáig 5 ülést tartott. Az ügyrend alapján szükség szerint, de legalább fél évente egyszer kellett volna ülést tartani. Jellemző, hogy a Földrajzinév-bizottság feladatai című tervezetet már a második ülésre benyújtották, annak tárgyalására mégis csak az 5. ülésen került sor, ugyanis az energiákat két másik, folyamatban lévő téma kötötte le: a földrajzi nevek részletes helyesírásának kidolgozása és Magyarország legfontosabb – 1:500 000 méretarányú térképen ábrázolandó – természetföldrajzi neveinek egységesítése, illetve a kiadványok tervezése, szerkezeti és technikai részleteinek megbeszélése.⁶

A tervezet a bizottság munkáját hosszú távon meghatározó elvi alapvetésekkel és a leghama-

5 FÖLDI ERVIN: Az ENSZ földrajzinév-egységesítési törekvései, a magyar Földrajzinév-bizottság megalakulása és tevékenysége 1978-ig. *Földrajzi Közlemények* (= FK), 122. (1998) 3–4:134–136.

6 Az FNB 1–5. üléseinek tárgyalási anyaga. Kézirat, LTK. Vö. IFJ. HÖNYI EDE: A Földrajzinév-bizottság egyéves tevékenységéről. *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 16. (1964) 5:373.

rabb megvalósítandó gyakorlati teendőkkel foglalkozik. Az utasítás általános megfogalmazásával szemben tételesen felsorolja a hatáskörbe vont névtípusokat: Magyarországon a tájnevek, domborzati nevek, víznevek, községekben belüli nem államigazgatási jellegű földrajzi részletek nevei, külföldre vonatkozóan minden név (államigazgatási is) és a népnevek, továbbá a hazai és külföldi történeti nevek. A feladatterv szerint az FNB feladata a felsorolt névtípusokban a név alakjának és kiterjedésének egyértelmű meghatározása, a megállapított nevekről nyilvántartás vezetése és közreadása. Az elvi alapok kidolgozása során külön a hazai és a külföldi nevek témakörében további 17 olyan alapvető részletkérdés merült fel, mint pl. a helyi névhasználatból vagy a forrásokból származó alakok elsőbbsége, az egyenértékű névváltozatok és a tájszavak kezelése, a névtelen helyek elnevezhetősége, az azonos alakú nevek egyedítésének kérdései, illetve az átírási kérdések, a földrajzi köznevek fordíthatósága, a szomszédos országok magyar nevei, a különböző országok nemzetiségeinek nevei, továbbá mindkettőre vonatkozóan a helyesírási egységesítés.

Gyakorlati feladatként kezdetben 1:500 000 méretarányhoz illeszkedően az országos jelentőségű domborzati, táj- és víznevek névanyagának rögzítése szerepelt (ennek a munkának az előkészületei már megvoltak a bizottság megalakulásakor), majd ezt követné – már helyi névgyűjtéssel kiegészítve – az 1:100 000 méretarányú névanyag meghatározása, és tervbe vették az 1:10 000 méretarányú állami alaptérképek készítésével párhuzamos névgyűjtés szervezését. A konkrét feladatok közé került a Magyarországon kívüli területek hagyományos magyar neveinek (mai szakszóval exonimák) megállapítása, a nem latin betűs íráskör átírásának szabályozása, a bel- és külföldi kiadványok névanyagának figyelése, az észrevételek közzétevése, továbbá gondoskodni kívántak egy földrajzinév-tárról (ez a kifejezés

itt még nem cím), amelyben az adatgyűjtések eredményei jól használható formában rendelkezésre állnak. A tervezet az elvi/elméleti kérdések kidolgozására saját tagjaiból szándékozott munkabizottságokat szervezni, a helyi névgyűjtésekre viszont az ÁFTH megyei szervezeteit és más helyi szervezeteket kívánt bevonni.

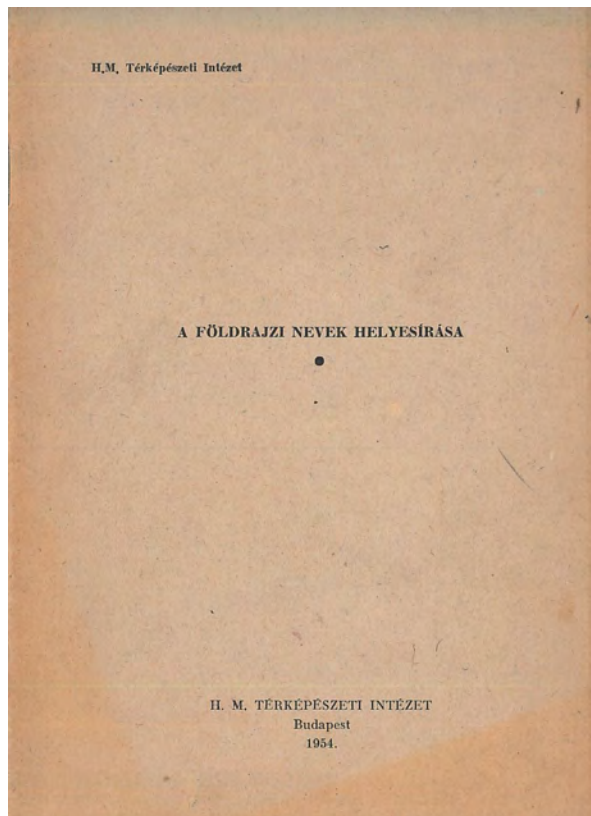
A vita során a tagok elég egyértelmű elhatárolódása miatt a történelmi nevekkel való foglalkozás kikerült a tervezetből, és erre külön bizottság létrehozását kezdeményező átiratot határoztak el. A közlekedési és hírközlési nevek bevonását viszont célszerűnek tartották. Az átírási kérdésekben az MTA Helyesírási Bizottságának ugyanebben a témában dolgozó munkacsoportjával kívánták felvenni a kapcsolatot. A közeli feladatok közé került az ország- és államnevek listája. Az elvi alapok kidolgozására munkabizottság alakult Takács József, Fábíán Pál és Földi Ervin részvételével.

Helyesírási kérdések

1960 körül nem volt Magyarországon olyan részletes, a földrajzi nevek széles körére kidolgozott szabályrendszer, kézikönyv (példatár), amely figyelembe vette volna a földrajzi jelleg (névtípusok) és a földrajzi nevek formáinak rendkívüli változatoságát, ráadásul az alapelvek tekintetében is két rendszer versengett: az akadémiai helyesírási szabályzat és a katonai térképészet belső szabályzata.⁷ Mindkettőnek a saját előzményeik alapján 1954-ben jelent meg újabb kiadása.⁸ Az akadémiai elvek különösen a többtagú nevek írásmódjában kerültek összeütközésbe a katonáknak a köznyelvi egybe-, külön- vagy kötőjeles írást követő gyakorlatával, amennyiben az utóbbi nem veszi figyelembe a nevek földrajzi jellegét, és csak a nyelvi szerkezettől teszi függővé az írásmódot, pl. egybeírni rendeli a mindkét tagjában „közönséges” főnévi elemekből szerkesztett neveket, pl. *Bivalyhalom*, *Bikacsárda*,

7 A kérdéskör áttekintéséhez lásd: IFJ. HÖNYI EDE: Földrajzi neveink helyesírásának múltja és jövője. *GK*, 22. (1970) 5:343–347.

8 *A magyar helyesírás szabályai*. Tizedik, átdolgozott és bővített kiadás. MTA, Bp., 1954. *A földrajzi nevek helyesírása*. H. M. Térképészeti Intézet. Bp., 1954.

■ A katonai helyesírási szabályzat 1954-ből

Retekutca, Vasmegye. (1954-ben még szovjet mintára valamennyi idegen név – a latin betűsők is – fonetikus átírása is belekerült a katonai szabályzatba, pl. *Vín* < *Wien* 'Bécs', *Klúzs* < *Cluj* 'Kolozsvár', *Szan Dzsordzso* < *San Giorgio*, de ez már az FNB felállásakor nem volt aktuális; a polgári térképészetben ezt az elvet sosem alkalmazták.)

Az ÁFTH alá tartozó vállalatok gyakorlatában derült ki, hogy a helyesírási szabályzatok nem elég részletesek ahhoz a névigényhez, amely egyrészt az 1:10 000 méretarány megjelenése, továbbá a megnövekedett egyéb polgári (pl. város- és idegenforgalmi, szakmai tematikus) térképek iránti megnövekedett igény és a világatlasz újabb kiadásainak előkészületei okán keletkezett. A Kartográfiai Vállalatnál jelentkezett elsőként a szaknyelvi helyesírás megteremtésének igénye.⁹ A jelentős névanyag gyűjtését és rendszerezését Földi Ervin és

Hőnyi Ede koordinálták, és a különböző szaknyelvi helyesírások kodifikálásában jártas Fábrián Pállal készítették el a bizottság elé kerülő tervezetet, amely teljesen az akadémiai szabályzaton alapult. Csak a magyar és részben magyar (*Hudson-öböl*, *Déli-Orkney-szigetek* típusú) neveket tárgyalja a tervezet.

A bizottságban erősen vitatták a túlságosan bonyolult szabályrendszer célszerűségét, az MNTI és Takács József részéről történtek próbálkozások a köznyelvi írásmódok figyelembevételére mint évtizedek óta a térképi névírásban bevált gyakorlatra, azaz lényegében azt kívánták elérni, hogy a katonai szabályzaton alapuljon általában a földrajzi nevek helyesírása (erről üléseken kívüli tárgyalások után tettek le). Fábrián Pál a szakmai folyóirat hasábjain – még a szabályzat megjelenése előtt – magyarázta a két rendszer különbségének elvi alapjait.¹⁰

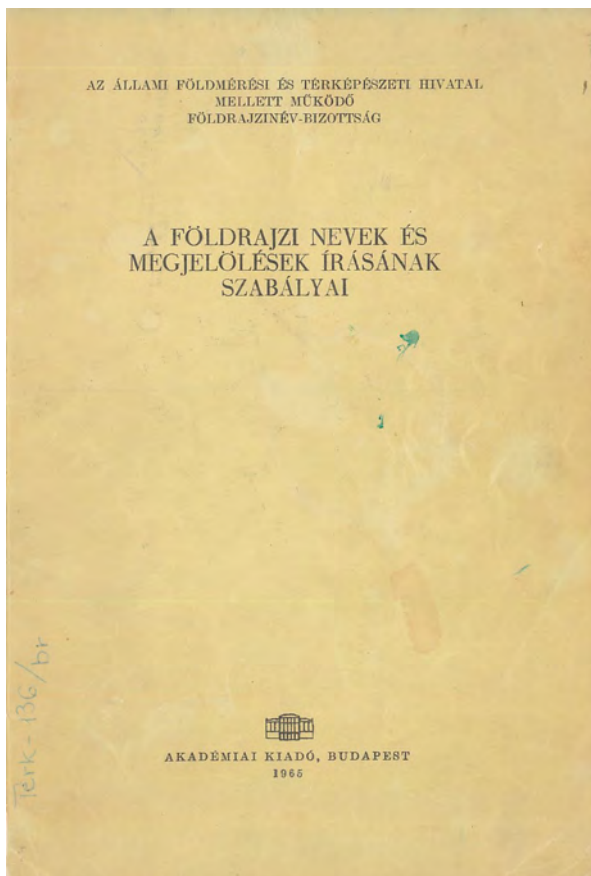
A KSH képviselője szorgalmazta az államigazgatási helynevek minél erősebb elkülönítését a szabályzaton belül. Számos olyan részletkérdést vitattak meg, mint pl. hogy az azonos nyelvtani szerkezet ellenére miért tartoznak külön típusba az *Anna eszpresszó* és a *Kossuthszobor* vagy *Alsó-Ausztria* és Pápua Új-Guinea, továbbá szükségesnek nyilvánították az -i képzős melléknévi alakok közlését is (megjegyzem, ez utóbbi valóban nagyon szükséges az egyes tagok kis vagy nagy kezdőbetűje szempontjából, viszont a térképi ábrázolás, tehát az ÁFTH feladatköre szempontjából marginális kérdés, azaz a bizottság ténylegesen nagyobb szerepet vállalt, mint egy ágazati szakhelyesírási egységesítést).

A szabályozás következetességéhez feltétlenül szükséges volt az alapelvek rögzítése és a terminológia megalkotása. Az előbbiek közül a leglényegesebb a tereptárgy és az íráskép összefüggésének a kimondása, azaz a név jelentésének figyelembe vétele, „mert a formailag hasonló, de más funkciójú nevek írásmódja eltérően alakulhat: *Hüvös-völgy* (*domborzati név*),

9 IFJ. HŐNYI EDE: A mai földrajzinév-írás kialakulása és a Kartográfiai Vállalat. *Térképész* (a Kartográfiai Vállalat tájékoztatója), (1974) 4: 36-38.

10 FÁBIÁN PÁL: Fekete tenger, vagy Fekete-tenger? *GK*, 16. (1964) 6:453.

de Hűvösvölgy (városrésznév), Mátyás-hegy (domborzati név), de Mátyás utca (utcanév)”. (Összevetésül: a katonai térképészetben ekkor kötőjellel volt írandó a *Mátyás-utca* és a *Mátyás-hegy* is.) A terminológiai fejezet bevezeti az igazgatási név, a földrajzi köznévi, a földrajzi jellegű jelző fogalmát, amely kategóriákhoz szabálypontok kötődnek, illetve az utóbbi kettő nélkülözhetetlen az összetett nyelvi alakulatok

■ A FÖNMÍSZ, az ÁFTH helyesírási szabályzata

értelmezésében. A negyedik nagy rész a függelék, amely néhány praktikus tanácsadason (betűrendbe sorolás, rövidítések stb.) és névhasználati útmutatáson (pl. tájszavak kezelése) túl először tesz kísérletet a földrajzi köznevek taxatív felsorolására, a külön- vagy kötőjellel írás besorolásával együtt.

A helynevek írásának szabályai munkacímen

indult tervezet számos egyeztetés, kompromisszumos megoldás és egyszerűsítés, majd az MTA Elnökségi Helyesírási Bizottságának támogatása után 1964 derekán nyerte el végleges formáját, 55+37 szabálypontot (az utóbbiak a függelékben vannak) tartalmaz az akadémiai helyesírás 23 pontjával szemben. Az időközben *A földrajzi nevek és megjelölések szabályai* címre váltó kiadvány (közkeletű rövidítése FÖNMÍSZ) megjelenése 1965-re csúszott (vö. 2. lábjegyzet). A bizottsági előkészületek két verzióról szóltak, a szűkebb használói közönségnek szánt egyszerűbb kiadvány a *Magyar Grafika* folyóirat mellékleteként jelent meg, továbbá gondoskodtak a szélesebb szakmai közönség tájékoztatásáról is, mind az okok, a terminológia és a gyakorlati tudnivalók tekintetében.¹¹

A FÖNMÍSZ elvei fölött nem járt el az idő, ez az alapja a ma érvényben lévő (frissített, bővített) szabályozásnak is.¹²

Alapelvek a földrajzi nevek megállapításában és az átírásban

„A Földrajzinév-bizottság alapelvei a magyar földrajzi nevek megállapítására és a nem latin betűs nyelvek átírására” című 12 oldalas tervezetet a 6. ülés tárgyalta.¹³ A dokumentum egyrészt összegzi a térképi névírásban kialakult gyakorlatot, illetve iránymutatást ad azokban a részletekben, ahol többféle megoldás vagy bizonytalanság volt észlelhető.

A dokumentum négy szakaszra oszlik: A) a magyarországi földrajzi nevek megállapítása; B) a Magyarországon kívüli magyar és részben magyar földrajzi nevek használata; C) a földrajzi nevek átírása; D) a földrajzi nevek használatát megkönnyítő jegyzékek. Az első rész keretében erős hangsúlyt kap, hogy a helyileg élő neveket kell előnyben részesíteni, ha a forrásokban és a földrajzi irodalomban egyenértékű névváltozatok vannak (a térképek

11 FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – IFJ. HÖNYI EDE: A földrajzi nevek és megjelölések írásának fontosabb szabályai. *Magyar Grafika*, 1965 (melléklet). FÖLDI ERVIN – IFJ. HÖNYI EDE: A térképi névírás időszerű kérdései. *FK*, 13(89). (1965) 141–150.

12 FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE: *A földrajzi nevek helyesírása*. Bp., 1998.

13 Az FNB 6. ülésének anyaga. Kézirat, LTK.

világában elterjedt gyakorlat a forrásmunkák névanyagának átvétele). Burkoltan a térképkészítés lényegi részeként fogalmazódik itt meg a helyi névgyűjtés a hazai térképekre vonatkozóan, és ez indokolja azt is, hogy a tervezet több oldalas útmutatót közöl a nyelvjárási alakok kezelésére is. Lényegében a tendenciaszerű hangváltozásokon (*ember~embör*) és a földrajzi köznevek egységes köznyelvi megjelenítésén (*dűlő~düllő*) kívül nyelvjáráspárti. Helyben élő alakok hiányában a források adatai közül a névválasztás szempontjaiként a magyar alak elsőbbségét, a földrajzi szabatoságot, a rövidséget és az időtállóságot javasolják, továbbá a nevek önkényes megcsonkításának és kiegészítésének kerülését, még akkor is, ha egy előtag több azonos alakú, jelentős földrajzi egység egyedítését szolgálná. A tervezetben benne van a földrajzi rendszertan igényeinek (a helyben élő nevektől független) kielégítése és esetleg a név nélkülség feloldása, továbbá a víznevek ügyében a vízügyi hatósággal való együttműködés, elsősorban az ott szabatos műszaki szempontok szerint használt névalakok meg rövidítésére (pl. *Alsóselypes–Hataj–Völgyes–Árkuséri-főcsatorna* > *Árkus-ér*; *Gyöngyös meléküzemi csatorna* > *Gyöngyös –csatorna*).

A külföldi neveket illetően a fordítások-részfordítások (*Lake Victoria~Viktória-tó*) vagy éppenséggel a nem javasolt fordítások (*Mont Blanc, Salt Lake City*) eseteiben igazít el. A nem latin betűs nyelvek neveinek átírásában irányadó a magyar fonetikus átírás, amelytől csak a nemzetközileg használt és általánosan szokásban lévő egyéb átírások esetén lehet kivételt tenni. Az átírási rész kevéssé kidolgozott voltára valószínűleg az az utalás ad magyarázatot, amely az MTA keretében készülõ kiadványokra vonatkozik a helyesírási szabályzatban már megtalálható orosz és kínai szakasz mellett. A mi generációnk számára, amely megközelítően csak a kialakult névhasználati szokásokkal találkozhatott, szinte furcsán hat, hogy a név-

írási módokat ilyen alapvető szempontok szerint egységesíteni kellett.

Beszédes, hogy a szomszédos országok magyar nevei elsikkadnak a tervezetben, jöllehet, az előző ülésen maga Radó is hangsúlyozta, hogy a magyar szempontnak kell e téren érvényesülnie, és ezen az ülésen is szóba hozta, hogy az alapelvekben külön utalás szükséges rájuk. Ami mégis benne van, az nem feltétlenül szerencsés: „*a hagyományos magyar helységnevet módosíthatjuk a helyt élő elnevezéshez igazodva*”. Ezen az olyan eseteket kell érteni, amikor a kurrens hivatalos alakok nem tartalmaznak a régi magyar elő- vagy utótagoknak megfelelő elemeket, így például használható *Szatmárnémeti* helyett *Szatmár*, *Óbecse* helyett *Becse*, mert ezek erősebben korrelálnak a román *Satu Mare* és a szerbhorvát *Bečej* alakokkal. Néhány részlet (pl. a *Tolnai-Hegyhat*, *Vasi-Hegyhat* féle nevekből az egyedítés szükségessége) miatt átdolgozásra javasolta a bizottság a tervezetet. Elfogadására csak közvetett bizonyítékok vannak, például egyes részletei belekerültek szakmai utasításokba, egyetemi jegyzetbe, illetve kimutatható a Kartográfiai Vállalat és a FÖMI gyakorlatán.¹⁴

Országnévjegyzék

Az FNB 1965 és 1968 közötti korszakára (7–13. ülések) teljes mértékben az országok neveinek egységesítése és az ezt tartalmazó kiadvány véglegesítése nyomta rá a bélyegét, négy ülésen nem is volt más napirendi pont. A gyarmati világ felbomlásának, nagy területek átrajzolásával járó bizonytalanságoknak az idejét éljük. Számos ország teljes nevének nem állt rendelkezésre az eredeti nyelvű alakja és ezek hiteles fordítása, több ország államformája menet közben változott, de még számos régebbi ország vagy függő terület neve is több változatban élt (*Colombia~Kolumbia* stb.), egyes különleges szavak fordítása is változa-

14 Útmutató az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképek készítéséhez 1960. évben kiadott jelkulcs alkalmazására. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal. Bp., 1972. FÖLDI ERVIN: *Térképi névírás*. [Jegyzet, oktatási segédanyag.] Kézirat. 1984. (A *Catastrum* bibliográfiai gyakorlatától eltérően ebben a cikkben a kiadót is megadjuk, mert annak is információértéke van – a szerk.)

■ Alaska és Canada írásmódok (Földrajzi térképfüzet. Tankönyvkiadó. Bp., 1953)

■ México, Cuba és California alakok az ÁTI Kisatlaszban (Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet. Bp., é. n.)

tokat eredményezett (pl. *Les Valls d'Andorra / Andorrai völgyek~Andorrai völgség*).

Az eredeti elképzelések szerint az országnévjegyzék az országok és birtokaik rövid és teljes

(államformára utalást tartalmazó) névalakját magyar és eredeti nyelven, és a belőle képzett mellékevet tartalmazta volna. Az első összeállítást Takács József készítette. A széleskö-

■ Bizonytalan országnévhasználat az indokínai térségben: Sziám (Thaiföld), Pathet-Lao (Laos), Khmer (Kambodzsa) és Viet-Nam (Földrajzi zsebatlasz. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1955)

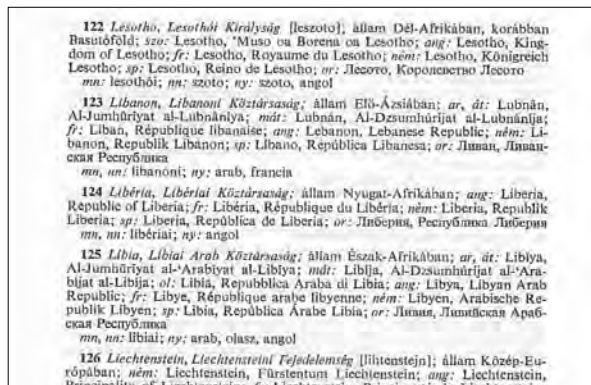
■ *Becsuánaföld és Malgas Köztársaság. Botswana 1964-ben nyerte el a függetlenségét, de egy ideig még a hagyományos Becsuánaföld nevént tüntették fel. A Madagaszkár névnek egy ideig csak mint földrajzi objektum, sziget jelentése volt (Képes politikai és gazdasági világtalasz. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1966)*

rú használhatóság érdekében folyamatosan a tartalom bővítéséről döntöttek, az eredeti alak nyelve, a nemzetközileg ismert névalakok, korábbi magyar alakok, bevett rövidítések, a problémás nevek megközelítő kiejtése stb. is a célok közé került, újabb és újabb átdolgozásra készítve.

Mivel az országnevek magyar alakja erős változatosságot mutat abban a tekintetben, hogy milyen régóta használatos, van-e hagyományos magyar alakja, latin betűs-e az eredeti nyelve, hogy az eredeti alak tartalmazott-e a magyar ábécétől eltérő betűt, vagy hogy az államnévi alak tartalmazott-e a magyarban jól visszaadható szót, a teljes következetességről – *expressis verbis* – le kellett mondani, többen vitatták pl. *Monaco* és *Mexikó* (~*México*), *Martinique* és *Mozambik* (~*Moçambique*) különböző elveken alapuló írását. A bizottság természetesen messzemenőig figyelembe vette saját alapelveiről szóló dokumentumait (pl. a köznévi elemek fordí-

tásban: *Cayman-szigetek*>*Kajmán-szigetek*) és helyesírási szabályzatát, de azok nem teljes körűen nyújtottak támpontokat, különösen a magyaros írásmód (pl. *Szingapur*, *Madagaszkár*, *Tanzánia*) indokoltsága kérdésében. Így a lista végül egyenkénti döntések sorozatából állt össze. Mindössze néhány kérdésben sikerült elvi álláspontra jutni, ilyen volt például az -i képzős melléknévi alakok összhangba hozása a helyesírási szabállyal (a *Costa Rica-i Köztársaság*, illetve *Baker*, *Howland* és *Jarvis-i terület* stb. típusok), ugyancsak az -i képző alkalmazása többes számú nevek után (pl. *Comore-szigeteki*), a h-ás mássalhangzók, a *gh*, *th*, *bh* megtartása szókezdő esetben (pl. *Ghána*, *Bhután* stb.).¹⁵ Részfordítás és egybeírás esetén az idegen elemű tag is magyaros átírású lett (*Swaziföld*>*Szvázföld*). Az eredeti forma meghatározónak számított, hiába volt már évtizedek óta ismert a magyar *Becsuánaföld* alak, a függetlenné vált ország saját elnevezésében (*Botswana*) nem volt 'föld' jelentésű elem, de a

15 A Fülöp-szigetek esetében a szokatlanságra való tekintettel az első verziókban mindkét változatot feltüntették: *Fülöp-szigeti Köztársaság*, *Fülöp-szigeteki Köztársaság*.

■ Részlet az Országnévgyűjteményből

közkeletű *Nyugat-Németország* is valószínűleg a hivatalos rövid alak hiányában vesztette el a létjogosultságát (az első tervezetekben még benne volt).

A jegyzőkönyvek sajnos nem rögzítik az egyes alakok megformálásának okait, csak az eredményt, viszont kétség nem fér hozzá, hogy hatalmas forrásanyagot és széleskörű nyelvi tájékozódást vetettek be. A megmaradt bizonytalanságok esetében a Külügyminisztérium segítségét vették igénybe. Bizonyára szubjektív tényezők is befolyásolták a döntéseket. A legtöbb módosítás azonban nem a rövid alakok, hanem a teljes, államformára is utaló alakok körében következett be, tisztázva ilyenek létezését (*Japán Császárság*), aktualitását (*India / Indiai Államszövetség / Indiai Unió / Indiai Köztársaság*), a köznyelvi rész magyar megfelelőjét (pl. az „államszövetség” szó került Ausztrália teljes nevébe a *commonwealth* megfelelőjeként). Látható tendencia volt a -ság/-ség képző előnyben részesítése magyarosabb és országnévibb jellegű alakok formálására (*szultánatus* helyett *szultánság*, *emirátusok* helyett *emírségek*, *Andorrai Völgyiség*).¹⁶

A több munkacímen készülő, végül *Országnévgyűjtemény* címen megjelenő dokumentum első verziójának lezárására 1970-ben ke-

rült sor, azóta van Magyarországnak hivatalos listája ország- és államnevekről, külbirtokokról, függő területekről.¹⁷ Készítése során felmerült, hogy egyes területek jogállása diplomáciailag érzékeny kérdés, ezért a kiadvány a bevezetőben rögzíti, hogy „az országnevek jegyzéke gyakorlati célokot szolgál, ezért a nevek feltüntetése nem jelenti szükségszerűen, hogy a vonatkozó államot a Magyar Népköztársaság elismeri”. A kiadvány biztosította valamennyi, a Kartográfiai Vállalatnál megjelent kiadvány névírásának alapját, ezáltal része lett a tananyagoknak, átvette a sajtó (az MTI különösen szorgalmazta az elkészülését), és néhány kisebb megszorítással kijelenthetjük, hogy a diplomáciai gyakorlat is erre épült.¹⁸ Az *Országnévgyűjtemény* aktualizálása azóta is folyamatos.¹⁹

A legfontosabb természetföldrajzi nevek

Az FNB a hazai névhasználat egységesítésére hármas ütemezésű programot vett fel a feladatkörébe, méretarányokhoz kötötten, egyre nagyobb névmennyiség rendezését és közrebocsátását tervezve minden olyan névtípusban, amely a KSH helységnévtáraiban nem szerepel.

Első lépésként az 1:500 000 méretarányú térkép névanyagának kellett elkészülnie. Ennek a méretaránynak a névanyaga megfelelő alapot nyújt a legtöbb nagyközönségnek szánt kiadvány, így az atlaszok, oktatási segédanyagok számára. Az előkészületek már az FNB alapítása előtt elkezdődtek Takács József irányításával, a munkabizottság tagjai Tóth Mihályné és Zombai Pál voltak, a bizottság részéről még Földi Ervin vett részt a munkákban. Sajnos a tételes munkaanyag nem áll rendelkezésre. Takács József beszámolója szerint (2. és 4. ülés) a nevek sokféle változata, bizonytalan haszná-

16 1961 óta a Kartográfiai Vállalat világtalaszáiban megjelent a Föld országait ismertető fejezet is, amely teljes körűen tartalmazza az ország államformájára is utaló teljes neveket eredeti nyelveken és magyarul is.

17 *Országnévgyűjtemény*. Összáll.: TAKÁCS JÓZSEF, szerk.: FÖLDI ERVIN. Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal keretében működő Földrajzinév-bizottság. Bp., 1971.

18 Németországi diplomáciai csatornákon többször jelezte, hogy a *Bundesrepublik Deutschland* névnek nem a *Német*, hanem a Németországi Szövetségi Köztársaság a helyes magyar megfelelője, és ez került be a magyar diplomácia gyakorlatába.

19 Legfrissebb verziója: <https://cdn.kormany.hu/uploads/sheets//8/84/842/842e717f3ffd9136d05ed3a2f023194.pdf>.

20 Ezt később felülvizsgálták a Földrajzi Kutató Intézet észrevételei alapján.

lata és a tévedésre vezető helyzetek miatt volt szükség a névgyűjtésre, amelynek során cédulákra feldolgozták hosszú évtizedek földrajzi szakirodalmát és térképészeti kiadványait, és 765 névre tettek javaslatot. A rendszerezésben figyelembe vették a Bulla-féle tájbeosztást és a vízügyi intézményrendszer adatait.²⁰ Minden névnel lokalizációt segítő leírást adtak (befoglaló tájegység, legközelebbi helység, végpontok, magasságérték stb.). Gondot jelentett a tulajdonnévi jelleg megállapítása és az azonos nevek elkülönítése. A bizottság az anyag sorsával kapcsolatban a következőkre jutott: a történelmi neveket kihagyja; a cédulák anyagát egységesíti, névlistákat szerkeszt, az MNTI által felajánlott térképekre viszi az anyagot, sokszorosítja a térképeket és a névlistákat, majd ezeket az ÁFTH megyei kirendeltségére küldik, hogy a névjavaslatokat a helyi intézmények (vízügy, hivatalok, múzeumok, tudományos műhelyek) bevonásával megvizsgálják, és az ő észrevételeik után kerülhet sor a véglegesítésre az FNB által. A precízen kivitelezett végrehajtásra utal, hogy egy, a 11., 12. és 13. üléseken (1967–68) tárgyalt dokumentum szerint 164 vidéki szervezettől érkezett javaslat módosításokra (72 további, a tervezettel egyetértő nyilatkozat mellett). A névanyag mintegy harmadát érintették

a javaslatok. Ízelítőül néhány: ezen a módon került be a tervezetbe pótlásként a *Homokhát*, *Pizskés-tető*, *Nyugati-főcsatorna*, illetve a javaslatok szerint változtak ma közsímsert alakjukra a *Tubes* (*Mecsek-tető* helyett), *Móri-víz* (*Mór-Bodajki-vízfolyás* helyett), *Csaronda* (*Csaroda* helyett), illetve hagyták el a *Villányi-hegység* legmagasabb pontja mellől a *Harsányi-hegy* nevet (*Szársomlyó* maradt a teljes alakulat).

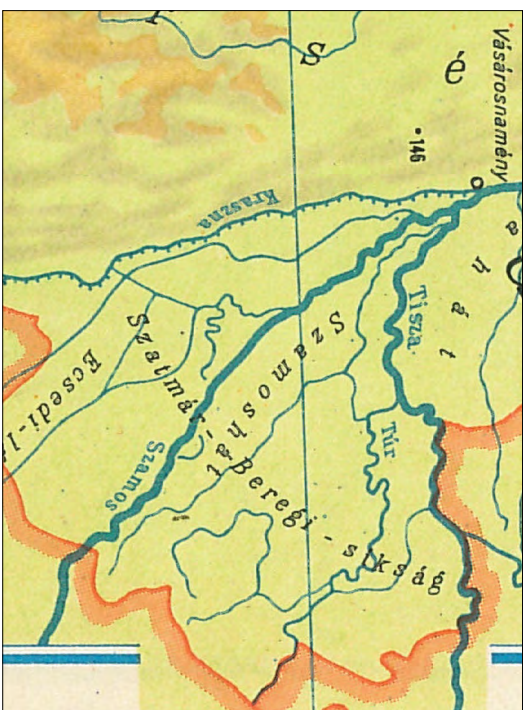
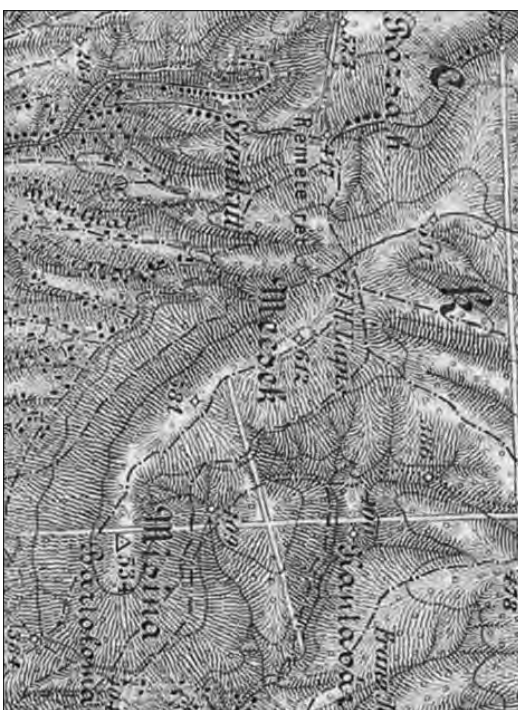
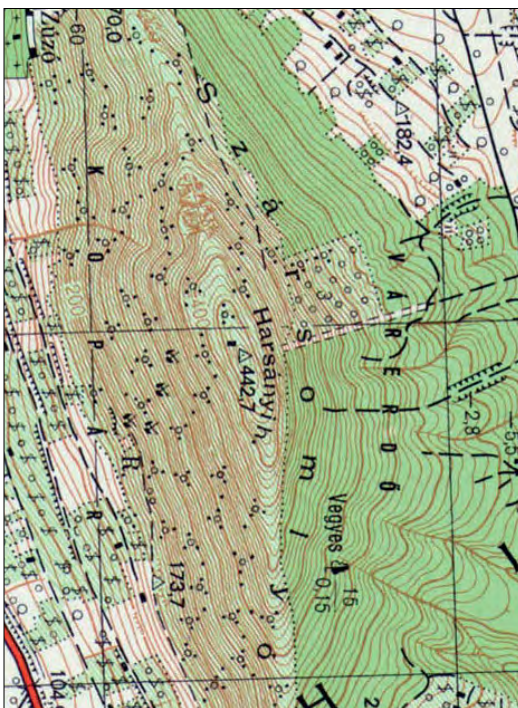
A kiadvány 1971-ben látott napvilágot a *Magyarország földrajzinév-tára* (FNT) sorozat első köteteként.²¹ Ugyanezen a címen 1982-ben bővített, részben átdolgozott kiadás jelent meg, térképmelléklettel. Az FNT I. anyagát néhány tekintetben felülírta az idő, különösen tájnévi vonatkozásban jelentek meg alternatív megoldások, egyéb neveket illetően áttételesen máig meghatározza a térképi névírást.

A Földrajzinév-bizottság történetének első szakaszát célszerű a feladatkörébe tartozó négy alapvető dokumentum, illetve kiadvány megjelenésével zárni. 1968 és 1970 között több mint két évig nem is ülésezett a bizottság. A következő szakaszt egyrészt a nagyobb tömegű névanyag kezelésével kapcsolatos teendők, másrészt a kihívást jelentő egyedi döntések jellemzik, mindezt változó szervezeti és jogszabályi környezetben.

■ Árkok háromféle írásmódja az MNTI 1:25 000 méretarányú topográfiai térképén (új felmérés, 1953–1959, Fenyőfő), illetve ugyanaz a kivágat az újabb helyesírási szabályzat szerint (*A Bakony turistatérképe [északi rész] 1:40 000. Cartographia Kft. Bp., 2001*)

21 *Magyarország földrajzinév-tára I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek.* Szerk.: FÖLDI ERVIN. A névanyagot összeáll.: DR. TAKÁCS JÓZSEF, TÓTHNÉ ENDREY MÁRIA és DR. ZOMBAI PÁL. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Bp., 1971.

▪ Egyesítés a fontosabb természetföldrajzi nevekben: a katonai térképészetben számos helyen indokolatlanul használták a Szársomlyó csúcsára a Harsányi-hegy nevet (MNTT 1:25 000 méretarányú topográfiai térképe, 1953–1959), az FNB jegyzéke elhagyta; a Tubes helyén hosszan Mecsok, Mecsok hegy stb. álltak (3. katonai felmérés, www.arcanum.com/hu/), majd évtizedekig mindkettőt használták. Az Észak-Borsodi-karsztnak (a helytelen írásmódja mellett) semmi köze a történelmi Borsodhoz, sem a Szatmár-Beregi-síkságnak Bereghez a Kartográfiai Vállalat 1961. évi Politikai és gazdasági világtalaszában. Az FNB Tubes, Aggteleki-karszt és Szatmár-síkság alakokat állapított meg